

Bir Belge :

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA 1860'LARDA DERLEME İŞLERİ

Türker ACAROĞLU

Herkes bizde düşün ve sanat yapıtlarının derlenmesiyle ilgili işlerin 1934 yılında çıkan 2527 sayılı **Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu** ile başladığını sanır. Oysa, bu işin aslı araştırılacak olursa, tarihçesinin çok daha eskilere götürülebileceği görülür. Örneğin, son zamanda incelemek fırsatını bulduğumuz **Matbuat Nizamnamesi** bunu kanıtlamaktadır.

Başkent İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde basılıp yayınlanan her çeşit gazete ve dergiler (evrak-i havadis-i mülkiye ve politikkiye) için düzenlenmiş olan **Matbuat Nizamnamesi** (Basın Tüzüğü), zamanın padişahı Abdülâziz tarafından 15 Kasım 1864 (H. cemaziyelevvel 1281) tarihinde onaylanıp 1 Ocak 1865 (H. 2 Şaban 1281) tarihinde yayınlanıp yürürlüğe girmişti. İşte ilk **Basın Yasamız** budur.

Daha birinci maddesinde : "Her hangi lisanda olursa olsun mevadd-i politikkiye ve mülkiyeyi şâmil olmak üzere gerek sureti muntazamada, evakat-i muayyenede ve gerek cüz cüz ve evkat-i gayri muayyenede ve sair evrak-i mürettebe (dizilip basılmış kâğıtlar), istihsal-i ruhsat alınmaksızın ihdas ve neşrolunmayacaktır" denildiğine göre, Tüzükte yalnız süreli yayınlar değil, her türlü basmalar da söz konusu edilmektedir.

Derleme işleriyle ilgili asıl 4. madde pek ilginçtir : "Birinci maddede beyan olunduğu veçhile, ruhsat istihsali zımında ita olunacak istidanamelerle beraber gazetenin ne isim ile ve kaç günde bir kere çıkarılacağını ve hangi matbaada basılacağını mübeyyin ve gazetenin mesuliyetini deruhte eden sahibi veya müdürü

câhibinden mûmza (imzalı) veya memhur (mühürlü) bir kıta senet takdim olunacaktır. Ve **gazete sahip veya müdürü**, tabettiği gazetenin her defasında bir nüshasına kalemiyle vaz-i imza ettikten sonra ol nüshayı **Matbuat Müdürlüğü** cânibine irsal edüp bâdehu sair nüshalarını zirinde imzası beraber olarak tab ve neşredek ve taşralarda dahi imzalı nüshayı **Vali-i memlekete** takdim eyleyecektir."

Demek oluyor, ki İstanbul'da yayınlanan gazete ve dergilerin imzalı ya da mühürlü birer nüshası Basın Müdürlüğüne, taşrada ise yerel Valiye verilerek derlenecektir. Bu yükümlülük yerine getirilmeden, basmanın yayınlanmasına, satışına kesin olarak izin verilmezdi. Derleme işlerinin temeli, bu kadar sağlam atılmıştı.

11. madde, derleme işinden kaçanların cezalandırılmasıyla ilgilidir: "Nizamnamenin dördüncü maddesi ahkâmına mugayir olarak, her kim, gazetesinin imzalı bir nüshasını merciine irsal etmez (göndermez) ve imzasız gazete neşreder ise, kezalık, on adet yüz-lük altın ceza-yi nakdi alınacaktır."

Bundan da Derleme nüshasını imzalı olarak Devlete vermeyenlerden on altın para cezası alındığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, yüz-lük terimi, o sıralarda tam altın lira için kullanılırdı. Altın liranın eskiden çok çeşitli fiili değerleri de vardı.

34. madde, suç ve kabahatların Ceza Mahkemelerinde görülüp hükme bağlanacağını emreder: "İşbu Nizamnamenin... ve sair maddelerinde beyan kılınan cünha (suç) ve kabahatlar dahi, Zaptiye (Ceza) Mahkemelerinde rüyet ve hüküm kılınacaktır."

35. ve son madde ise, yürürlüğe giriş tarihiyle ilgilidir.

Sonuç :

Şimdiye kadar yaptığımız araştırmalara göre, Türkiye'de Derleme konusundaki en eski hükümler, bunlar olsa gerek. Yeni araştırmalar, bu tarihi daha eskilere kadar da götürebilir, sanıyorum. Çünkü, aynı Tüzüğün 6. maddesinde: "...Evrak-i mezkûreye şimdiye kadar icra kılınmış olan avertismanlar, yeni tembihat ve ihtarat keenlem-yekûn (geçersiz) hükmünde tutulup, fakat bundan böyle cümlesi işbu Nizamname ahkâm ve şerait-i mündericesine tamamen tebaiyete mecbur olacaktır" denilmiş olduğuna göre, bundan önce de basmalar için sahiplerinin ya da yöneticilerinin dikkatine

sunulmuş kimi anımsatma, uyarma ve uyarılar çıkarılmıştır. O zamana kadar gazete ve dergilere yollanan bu "İhtarname"lerin geçersiz olduğu kaydedilmiş, böylece basın tarihimizde belki ilk Af Kararı çıkarılmıştır.

1864 tarihli bu **Basın Tüzüğü**, ana çizgileriyle, 1852 tarihli Fransız Basın Yasasından alınmıştır. Fransa'da kabul edilmeyen **İspat hakkı**, Türk basını için yürürlüğe konulduysa da bundan, daha çok, Türkiye'de gazete ve dergi çıkaran yabancılar yararlandı. **Takvim-i vekayi** gazetesinin 4 Ocak 1840 gün ve 189 sayılı, 10 Temmuz 1842 gün ve 243 sayılı, 20 Haziran 1849 günlü nüshaları ile 7 Temmuz 1856 tarihli **İrade**, 17 Şubat 1857 tarihli **Matbaa Nizamnamesi**'nde basımevleri ve süreli yayınlarla ilgili hükümlere rastlanmaktadır.

Basın Müdürlüğü ise, bizde ilkin 1862 yılında kurulmuş, Sakızlı Ohannes Paşa (1830-1912) altı yıl bu görevin başında bulunmuştu (1862-68). Bu Müdürlük ilkin Maarif (Milli Eğitim), daha sonra Hariciye (Dışişleri) Nezaretine (Bakanlığına) bağlı olarak çalışmıştı.

Basın Tüzüğünün pek kötü uygulanışını eleştiren gazetelerden tedirgin olan Sadrazam Âli Paşa, 1867 yılında, gazetelere çok sert davranılacağını belirten ünlü **Âli Kararname**'yi yayınlamak zorunda kaldı. Böylece, **Basın Tüzüğü** yürürlükten kaldırıldı, onun yerine çok keyfi bir **sansür yönetimi** getirildi.

İstanbul ve taşrada basılmış bu yayınlardan derlenen birer nüshanın ne olduğu, nerelerde saklanıp korunduğu ise, bugüne kadar hiç bilinmemektedir. O sıralarda Devletçe kurulmuş bir halk ya da ulusal kütüphane henüz bulunmadığı bilinmektedir. İlk **Kütüphane-i Umumi** (Halk Kütüphanesi) 1882 yılında İstanbul'da Beyazıt semtinde açılmıştı. İlk **Milli Kütüphane** (Ulusal Kütüphane) ise, ancak 1948 yılında Ankara'da kurulabildi.